

Mateusz Pękala¹

Akademia Ignatianum w Krakowie

Wręczenie nagrody IVR za najlepszą książkę z filozofii prawa wydaną w latach 2017–2018, Lucerna, Szwajcaria, 10 lipca 2019 r.

W czasie XXIX Światowego Kongresu Stowarzyszenia Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej (IVR), który odbył się w Lucernie (Szwajcaria) w dniach 7–12 lipca 2019 r. miała miejsce uroczystość przyznania nagrody za najlepszą książkę z dziedziny filozofii prawa (*IVR Book Prize*). Wyróżnienie to zostało ustanowione w 2018 r. i będzie przyznawane w cyklu dwuletnim wspólnie przez Zarząd Stowarzyszenia IVR oraz jego amerykańską sekcję (AMINTAPHIL). Przewodniczącą kapituły nagrody jest prof. Veronique Champeils-Desplats (University of Paris West – Nanterre La Defense), a w uroczystości udział wzięli także: Prezes Stowarzyszenia IVR prof. Mortimer Sellers (University of Baltimore) oraz Prezes Amerykańskiej Sekcji IVR prof. Win-chiat Lee (Wake Forest University).

Laureatem pierwszej edycji konkursu został prof. Brian Z. Tamanaha, a doceniono go za wydaną w 2017 r. książkę *A Realistic Theory of Law*² (*Realistyczna teoria prawa*). Zdobywca nagrody jest światowej sławy filozofem prawa pracującym w Szkole Prawa Uniwersytetu St. Louis w Waszyngtonie, autorem kilkudziesięciu publikacji naukowych, w tym dziewięciu monografii, które były tłumaczone na wiele języków. Wcześniej otrzymał m.in. tytuł najbardziej wpływowego wykładowcy prawa, przyznany przez szerokie grono dziekanów wydziałów prawa amerykańskich uniwersytetów (*#1 Most Influential Legal Educator 2012*).

Uzasadniając werdykt kapituły, M. Sellers wskazał, że przywołana w tytule wyróżnionej książki koncepcja realizmu prawnego opiera się w głównej mierze na tezie o konieczności połączenia badań z zakresu teorii prawa ze studiami nad rzeczywistością społeczną. W tym kontekście B.Z. Tamanaha stara się przekonać czytelnika do nowej wersji nauki socjologii prawa, bazującej jednak na dorobku klasycznych koncepcji takich jak socjologiczna jurysprudencja czy historyczna szkoła prawa. W każdym społeczeństwie bowiem prawo jest z jednej strony zakorzenione w przeszłości, z drugiej zaś strony, w związku z dynamiką życia społecznego, wciąż przybiera nowe kształty. Na kartach monografii laureat przypomina dorobek takich myślicieli jak: Charles de Montesquieu

¹ Numer ORCID: 0000-0002-1389-2664. Adres e-mail: mateusz.pekala@ignatianum.edu.pl

² B.Z. Tamanaha, *A Realistic Theory of Law*, Cambridge 2017.

(Monteskiusz), sir Henry Maine, Rudolf von Ihering czy przedstawiciele filozofii pragmatyzmu, dzięki czemu przypomina współczesnym teoretykom prawa na całym świecie, iż geneza prawa ma zawsze charakter społeczny i że system prawny powinien służyć realizacji społecznych celów. B.Z. Tamanaha wskazuje również, że nie istnieje jeden uniwersalny model systemu prawnego, ponieważ na świecie istnieje wiele różnych odmian systemów normatywnych określanymi mianem „prawa”, a każde społeczeństwo wypracowuje w tym zakresie własny dorobek. Zatem, aby dobrze poznać naturę prawa, należy się odwołać do dorobku socjologii i historii prawa, a także czerpać z osiągnięć badań komparatystycznych. W tym sensie, jak zauważył Prezes IVR, laureat opowiada się za koniecznością „nowego otwarcia” w teorii i filozofii prawa, w którym główną rolę będzie odgrywać niedoceniane w ostatnich latach podejście realistyczne.

M. Sellers podkreślił także, że nagrodzona książka jest oparta na społecznym realizmie również i w innym sensie. Syntetyczne spojrzenie na historię prawa pozwala bowiem dostrzec, że w praktyce społecznej przepisy i orzeczenia często były (i są) po prostu narzędziem wykorzystywanym przez tych, którzy posiadają władzę do narzucania swojej woli tym, którzy są im podporządkowani. Dlatego właśnie bardzo dużą wartość ma to, że B.Z. Tamanaha przypomina badaczom i praktykom, by zawsze uwzględniali społeczny kontekst funkcjonowania prawa. Skoro w praktyce każde społeczeństwo potrzebuje systemu prawnego, to również i rozważania teoretycznoprawne powinny uwzględniać różnorodne formy prawa takie jak np. prawo państwowe, prawo międzynarodowe, prawo zwyczajowe czy prawo religijne. Wszystkie one są prawem, mogą wchodzić między sobą w interakcje, są zakorzenione w praktykach społecznych i podlegają mniejszym lub większym zmianom w czasie. Właśnie to, że w książce *A Realistic Theory of Law* B.Z. Tamanaha na nowo przypomniał te ważne, ale często pomijane milczeniem fakty, było jednym z głównych motywów uhonorowania go nagrodą IVR.

Następnie głos zabrał sam laureat, który już na początku przemówienia potwierdził, że jednym z głównych celów przyświecających mu w trakcie pisania książki była chęć podkreślenia i uzasadnienia widocznej konieczności przeorientowania aktualnego modelu teorii i filozofii prawa. Koncentrowanie się bowiem jedynie na rozwijaniu często abstrakcyjnych rozważań teoretycznych nie jest wystarczające. Przykładowo, filozofia analityczna może odpowiedzieć na pytanie, czym są rządy prawa i z jakich elementów składa się zasada państwa prawa, a teorie naturalistyczne udowadniają, że rządy prawa są podstawowym dobrem ludzkim. To, czego tu brakuje, to odpowiedź na pytanie o zależności pomiędzy ogólną zasadą praworządności a rzeczywistym stanem życia społecznego. W tym sensie aktualna teoria prawa milczy na jeden z najważniejszych tematów współczesności, a zagadnienie rządów prawa to tylko jeden z wielu możliwych przykładów. B.Z. Tamanaha podkreślił, że właśnie z tego powodu książka *A Realistic Theory of Law* poświęcona jest w dużej mierze przypomnieniu klasycznych, ale zapomnianych dziś teorii. Mniej więcej sto lat temu socjologiczna jurysprudencja była zaś dominującym nurtem rozważań (przynajmniej w myśli amerykańskiej), natomiast mniej więcej dwieście lat temu rolę tę pełniła szkoła historyczna. Proponowane podejście nie jest więc niczym nowym, jednak z wielu powodów nie poświęca się mu dziś należytej uwagi.

Następnie autor pokrótce streścił główne założenia monografii, przyznając, że filozoficzną podstawą rozważań jest myśl ojców pragmatyzmu: Johna Deweya i Georgea Meada, a to ze względu na dużą wagę, jaką odgrywa zapoczątkowany przez nich nurt w refleksji nad stanem nauk prawnych. Wiele uwag krytycznych, jakie formułowali pragmatyści na przełomie XIX i XX w. wobec ówczesnej filozofii, można dziś – zdaniem

B.Z. Tamanahy – odnieść do aktualnego stanu analitycznej jurysprudencji. Drugim założeniem prezentowanym w nagrodzonej książce jest naturalizm, rozumiany przez autora jako uznanie społecznej natury jednostek, które wpływają na całokształt stosunków społecznych poprzez swoje działania ukierunkowane na zaspokajanie określonych potrzeb, co siłą rzeczy ma swoje odzwierciedlenie w normach prawnych. Trzecią perspektywą przyjętą przez B.Z. Tamanahę jest historyzm mówiący, że aktualny stan prawa w każdym społeczeństwie jest z jednej strony zakorzeniony w przeszłości, z drugiej zaś strony – wpływa na przyszłość. Aby zrozumieć dlaczego prawo jest takie, jakie jest, nie możemy pominąć jego historii. Autor opowiada się także za podejściem holistycznym, traktującym prawo jako część składową systemu społecznego, która nieuchronnie pozostaje w rozmaitych relacjach z innymi jego elementami: kulturą, ekonomią, systemem politycznym, środowiskiem naturalnym itp. Prekursorem tego poglądu jest oczywiście Monteskiusz, jednak istnieje potrzeba odkrycia tej prawdy na nowo przez dzisiejszych badaczy prawa. B.Z. Tamanaha stwierdził, że w odniesieniu do genezy prawa jest zwolennikiem konstruktywizmu społecznego mówiącego, że prawo, tak jak wszystkie inne instytucje społeczne, powstaje jako konsekwencja przekonań i działań jednostek, które starają się indywidualnie lub kolektywnie realizować określone cele, wywołując zamierzone lub niezamierzone skutki uboczne. W tym kontekście ważne jest prowadzenie badań nad tym, jakie są rzeczywiste społeczne funkcje instrumentów prawnych, a także jakie opinie na temat poszczególnych instytucji prawnych panują wśród obywateli i samych prawników. Dochodzimy tu do kolejnego tematu przewodniego książki *A Realistic Theory of Law*, jakim jest podejście instrumentalne, a nabierające szczególnego znaczenia wobec technologicznych możliwości jakimi dysponują współczesne organy tworzące, stosujące i egzekwujące normy prawne. Kolejne tematy przewodnie książki to: problematyka władzy i rola ideałów uznawanych w różnych społeczeństwach. Od zawsze uważa się, że prawo ma być odzwierciedleniem sprawiedliwości, jednak z historycznej perspektywy oczywiste jest, że w praktyce prawo staje się najczęściej odzwierciedleniem dominacji ekonomicznej w ramach danego systemu społecznego. Na zmiany zachodzące w instytucjach prawnych wpływa również dynamika wartości uznawanych przez dane społeczeństwo za najważniejsze. Istnieje więc stałe napięcie pomiędzy realizacją przez prawo doraźnych celów związanych ze stosunkami gospodarczymi a realizacją przez nie ideału sprawiedliwości. B.Z. Tamanaha zakończył swoje przemówienie, podsumowując, że z socjologicznego punktu widzenia prawo jest też do pewnego stopnia polem oraz efektem ciągłej walki różnych sił społecznych, dlatego jest w ciągłej zmianie.

Następnie prowadzący spotkanie Prezes IVR poprosił laureata o sprecyzowanie, w jaki sposób charakteryzuje on realistyczną teorię prawa (realizm prawny). Autor przyznał, że termin „realizm” ma wiele znaczeń, a jedno z nich, na zasadzie kontrastu, jest poglądem przeciwnym podejściu nierealistycznemu. Nierealistyczne są w szczególności te rozważania prowadzone w ramach analitycznej jurysprudencji, które podążają tak daleko w kierunku budowania abstrakcji, że stają się bardzo odległe od rzeczywistości społecznej. Oprócz definicji negatywnej, można zdefiniować realizm jako perspektywę krytyczną, biorącą pod uwagę zarówno dobre, jak i złe strony współczesnego prawa. Prawo jest bardzo ważne w naszych społeczeństwach, ponieważ promuje istotne wartości takie jak np. ekonomia społeczna czy równość płci. W tym sensie przedstawiciele krytycznych teorii prawa są realistami. B.Z. Tamanaha dodał, że jego zdaniem kolejną formą realizmu prawnego jest podejście oparte po prostu na zdrowym rozsądku, uwzględniające rzeczywiste skutki norm prawnych. Natomiast realizm prawny, rozumiany jako jedna

z teorii w naukach prawnych, to kierunek, który w Stanach Zjednoczonych koncentrował się głównie na badaniu procesu podejmowania decyzji sądowych. Jednym z celów nagrodzonej książki było zaś ukazanie czytelnikowi, w jaki sposób socjologiczna jurysprudencja oraz historyczna szkoła prawa wpłynęły na ukształtowanie się realistycznej teorii prawa i dlaczego ta teoria powinna powrócić na należne jej miejsce w teorii prawa.

M. Sellers zapytał również o pogląd B.Z. Tamanahy na związek pomiędzy stadiami rozwoju społeczeństw a stadiami rozwoju prawa, na co autor, nawiązując do grafiki znajdującej się na okładce książki, odpowiedział, że prawo od zawsze podlega stałej ewolucji, a proces ten jest na różne sposoby powiązany z rozwojem stosunków gospodarczych w społeczeństwie. Sformułowano w socjologii już wiele teorii na ten temat, natomiast obecnie obserwujemy kolejną fazę ewolucji systemów prawnych w kierunku „fabryk prawa”. Nie istniały one wcześniej w tej formie, ponieważ są produktami współczesnych społeczeństw, w szczególności instytucji administracyjnych. Uważamy je dziś za coś oczywistego, jednak jeszcze niedawno tego typu instytucje były całkowitą nowością. W podsumowaniu B.Z. Tamanaha stwierdził, że nie powołuje się w swojej książce na żadną konkretną teorię ewolucji prawa, jednak zawsze powinniśmy pamiętać, że prawo zmienia się w zależności od tego, jak funkcjonują pozostałe elementy systemu społecznego.

W ostatniej części spotkania autor odpowiadał na pytania publiczności, które dotyczyły m.in. rozróżnienia na prawne i pozaprawne systemy normatywne, perspektyw dalszego rozwoju teorii i filozofii prawa w zgodzie z tezami podejścia realistycznego, sposobu rozumienia prawa jako swoistej konwencji społecznej, związku historyzmu prawnego z ewolucją systemów politycznych, poglądów realistów na związki prawa z moralnością, autonomii prawa wobec władzy politycznej, a także źródeł sprawiedliwości oraz związków tej ostatniej z koncepcją władzy politycznej. Warto tu zaznaczyć, że laureat nie opowiada się przeciwko żadnemu z aktualnie rozwijanych nurtów w prawoznawstwie, postuluje jednak, aby refleksję nad współczesnym prawem uzupełnić o perspektywę opartą na założeniach realizmu prawnego oraz o interdyscyplinarne rozważania uwzględniające dorobek takich nauk jak m.in. antropologia społeczna, historia, ekonomia, socjologia czy politologia, ponieważ filozofia prawa zawsze powinna iść w parze z rozwojem myśli społecznej. Wypada mieć nadzieję, że przyznanie nagrody IVR książce, która stanowi propozycję odnowienia socjologicznego podejścia do badania prawa, będzie pretekstem do ożywienia dyskusji również na temat aktualnego stanu polskiej teorii i filozofii prawa.